

SRPNOVÁ POVODEŇ 2002 A KNIHOVNA FILOZOFICKÉHO ÚSTAVU AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY

FRANTIŠEK POSPÍŠIL

ABSTRAKT

Depozitář Knihovny Filozofického ústavu Akademie věd ČR a Sociologického ústavu Akademie věd ČR byl při povodni v srpnu 2002 zaplaven spodní vodou, která vážně poškodila a zčásti zničila významnou část největší sbírky filozofické a sociologické literatury v České republice. Okolnosti této krizové situace, způsob jejího řešení a zvolené cesty obsahové, prostorové a evidenční rekonstrukce knihovny přinesly a přinášejí zkušenosti, které mohou mít i obecnější význam. V příspěvku se autor pokouší o jejich shrnutí a zhodnocení.

Spolu s některými dalšími knihovnami Akademie věd České republiky byla při loňských povodních závažným způsobem poškozena také filozofická a sociologická knihovna Filozofického ústavu Akademie věd ČR. V této základní specializované knihovně, která zabezpečovala knihovnické a informační služby pro Filozofický ústav Akademie věd ČR a Sociologický ústav Akademie věd ČR, byla od doby jejího vzniku (Filozofická knihovna v r. 1955, Sociologická knihovna v r. 1966) postupně shromážděna téměř v úplnosti česká a slovenská filozofická a sociologická produkce a ve velmi kvalitním výběru oborová literatura zahraniční. V knihovně byly k dispozici i některé další cenné specializované fondy, např. fond literatury k problematice vědy, filozofickým otázkám životního prostředí (tzv. Rockefellerova nadace), fond literatury k otázkám vzdělávání dospělých atd. Lze citovat z tisku, že „šlo o knihovnu, která co do úplnosti, bohatosti a pestrosti knižních a časopiseckých fondů byla jediná v České republice“, a byla také využívána téměř celou filozofickou a sociologickou obcí.

Studovna s příručkami, výpůjční protokol a další provozní prostory knihovny byly (a jsou) umístěny v přízemí budovy Filozofického ústavu v Jilské 3. Depozitář o celkové ploše cca 400 m² byl situován v suterénu budovy, v kompaktních regálech zde bylo umístěno 85 000 svazků, tedy podstatná část z celkově více než stotisícového fondu. Literatura byla zpracována jmenně i věcně v lístkové a od r. 1993 také v počítačové podobě. Katalogy knihovny byly v naskenované podobě do r. 1998 a po r. 1993 zároveň již také jako součást databáze Linca zpřístupněny na internetu.

V letních měsících r. 2002 probíhala v knihovně plánovaná revize knihovnických fondů, která ukazovala

dobrý stav evidence, organizace a uchovávání těchto fondů. Celkově byla knihovna v době před povodní dobře vybaveným, organizovaným a hojně navštěvovaným pracovištěm, které bylo velmi dobře hodnoceno i vedením obou ústavů.

Škody, které povodní vznikly knihovně, byly způsobeny především spodní vodou, pravděpodobně z kanalizace (ale poměrně čistou), která v průběhu 13–15. srpna zaplavila většinu podzemního depozitáře a v některých jeho prostorách dosahovala výše až 2,75 m – tzn. až do výše horního okraje regálů. Ztráta značné části knih (cca 55 000 poškozených nebo zničených svazků) je hlavní povodňovou škodou knihovny. Pro práci knihovny je katastrofou také vyřazení stávajících depozitářů a nutnost využití studovny a dalších prostorů knihovny a ústavu (zasedací místnost) jako provizorních depozitářů. Katalogy, databáze knihovny a celá evidence knihovny, stejně jako celé přízemí s příručkami a vybavením zůstaly nakonec nedotčeny (i když hrozba zaplavení Starého Města byla reálná), ale vzniklým nesouladem mezi údaji a skutečným stavem přestaly být funkční. Knihovna se tak dostala do provizoria, i když od ledna 2003 jsme již byli schopni zajišťovat pro pracovníky ústavu služby v plném rozsahu.

Umístění depozitářů knihovny v podzemních prostorech bylo v době rekonstrukce objektu pro knihovnu (stejně jako pro některá technická zařízení) v 60. letech 20. století v Praze běžné vzhledem k nedostatku skladovacích prostor ve středu města a statické budovy, tato zařízení běžně procházela schvalovacím řízením. Podle odborného posudku z 80. let, který jsem si vyžádal, měl být náš depozitář, který je na nejvzdálenějším okraji záplavového území, v zásadě bezpečný i při stoleté vodě. Předpokládalo se, že systém přehrad významně riziko rozsáhlých povodní sníží.

Konkrétní zkušenost nám tedy se vši tvrdostí ukázala nutnost počítat v dohledné době i nadále s riziky povodní, která byla oficiálně považována za regulovatelná, a rekonstruovat pracoviště, tj. zabezpečit depozitáře nebo je přesunout na bezpečné místo. Tento požadavek je pro naši knihovnu, podobně jako pro většinu stejně postižených knihoven, velkým problémem vzhledem k nedostatku adekvátních prostor a zároveň k nutnosti mít základní literaturu k dispozici v rámci pracoviště. Jako první možnost obvykle

knihovny zvažují obnovit dosavadní depozitář anebo jeho část, ale plně jej zabezpečit proti průniku vody. Psychologicky je to úvaha poněkud odvážná, avšak v tomto směru jsou i kladné příklady.

Často se nabízejí řešení vytvářením detašovaných, případně i společných detašovaných skladišť s poukazem na zkušenosti velkých víceoborových knihoven. Pro střední a menší specializované knihovny však tato řešení představují snížení úrovně služeb. Objevily se i některé názory zpochybňující vůbec potřebu depozitáře. Domnívám se například, že v souvislosti s depozitářem nelze argumentovat očekávanou změnou nosičů informací. Knihy i časopisy jsou stále hlavními nosiči informací, vydává se stále více odborné literatury, převaha elektronických publikací se očekává až kolem poloviny století. I knihovny pro přírodní a technické vědy počítají v nových budovách s velkými depozitáři. Ve filozofii a dalších humanitních vědách se navíc bere v úvahu dlouhý „poločas rozpadu“ filozofické informace, tj. potřeba uchovávat dříve vydanou produkci v různých vydáních. Filozofický ústav chce řešit nový depozitář přístavbou, částečným využitím prostorů bývalého depozitáře, které byly nejméně zasazeny, a předpokládaným společným depozitářem Akademie věd ČR v Jenštejně. Je jisté, že realizace těchto záměrů by v podstatné míře změnila prostorovou dispozici stávající knihovny.

Co se dalo v dané krizové situaci na pracovišti více udělat pro záchranu fondu? Domnívám se, že ve dnech povodně se plně prokázalo, jak je v situaci živelní pohromy vlastní rozhodování mimořádně limitováno a rozhodování vůbec je silně hierarchizované. Knihovna je plně součástí územního celku, pracovníci se podřizují pokynům center, která stanoví priority na základě pravomocí, prostředků a informací, které mají. Vlastní rozhodnutí jsou činěna v mimořádné časové tísní a jsou většinou bez možnosti korekce.

V knihovně Filozofického ústavu jsme např. na základě informace od Policie ČR, která se týkala mimořádného rizika protržení ochranných zábran na nábřeží a následného zaplavení Starého Města, přerušili v úterý 13. srpna evakuaci depozitáře a vyklízeli několik hodin přízemí knihovny. Stejný den jsme byli pak nuceni budovu evakuovat, ačkoliv k zaplavení depozitářů knihovny spodní vodou došlo až o den později. Zpětně lze litovat času, který jsme mohli využít pro organizaci rozsáhlé evakuace fondu z podzemních prostor, avšak tehdejší rozhodnutí bylo zřejmě správné – nikdo si nemohl dovolit riskovat přítomnost desítek lidí v podzemí budovy, odkud by také nemuseli vyjít.

I dnes je hojně kritizováno centrum za některá rozhodnutí, která pak ovlivnila možnosti včasného přesunu většího objemu fondů. Povodně však především upozornily na vyšší nároky na zabezpečení knihoven, zejména jejich depozitářů.

I když jsme to tušili, přece jen jsme úplně neodhadli, jak těžkou a dlouhodobou práci představuje

obnova knihovny po povodni. Ihned po odčerpání vody (16. srpna) ze zatopeného depozitáře se rozběhly záchranné práce. Mimořádným úsilím a za pomoci dobrovolníků se nám podařilo cca 25 000 svazků přemístit v požadované lhůtě 48 hodin do mrazíren firmy Rovner v Brně, kde byly tepelně ošetřeny. Firma Rovner nám skladovala publikace do konce roku zdarma a od ledna 2003 za cenu cca 4 000 Kč měsíčně. Asi 30 000 svazků jsme již nezachránili. Dnes jsme již – obdobně jako ostatní postižené knihovny – dobře seznámeni s postupy těchto záchranných prací, avšak v tehdejší situaci jsme nutně potřebovali rychlou odbornou pomoc, kterou nám osobními návštěvami poskytli pracovníci Národní knihovny, zvláště J. Vnouček. Jiné možnosti získat potřebné informace byly omezené, na pracovištích ústavu byl vypnut elektrický proud, nefungovaly počítače a telefony. Jediným spojením byly mobilní telefony. S těmito okolnostmi je potřebné počítat při úvahách o připravenosti na případné další krizové situace, kdy je nesmírně důležité mít jako součást krizového plánu jednoduchý postup (psaný dokument), jak zachraňovat ohrožené a již poškozené fondy. S ohledem na pracnost a cenu pozdějšího sušení představují námi zachráněné publikace výběr cennější části fondu (v pořadí zahraniční oborová literatura a starší česká a slovenská oborová literatura), tak jak mohl být proveden v obtížných podmínkách – i při mimořádné obětavosti odborných a vědeckých pracovníků ústavů.

Smyslem sušení je minimalizace škod způsobených katastrofou, ale je to pouze „doplňková“ metoda obnovy fondu, kdy jinou cestou nelze knihy nahradit. Sušení a procesy s ním spojené jsou velmi populární, technická kvalita takto zachráněných knih je však rozdílná. Vlastní sušení je organizováno v Akademii věd hromadně metodou „vlhké teplo“, která nám vyhovuje, neboť naším cílem je potřebné knihy předat co nejdříve k dispozici uživateli – staré tisky jsme našťastí měli uloženy v přízemí knihovny. V současné době máme již asi polovinu ze zamrazených publikací usušenou a dezinfikovanou – s dezinfekcí nám zvláště pomáhal Státní ústřední archiv. Stav asi třetiny těchto knih, především brožovaných, můžeme považovat po technické stránce za dobrý. Většinu ze zbylých dvou třetin usušených knih potřebujeme postupně převázat nebo pro ně získat úložné krabice, některé svazky ještě dodatečně vyřadíme. Ve snaze o obnovu fondu – zvláště časopiseckého – usilujeme také o účast v digitalizačních programech. Všechny usušené a dezinfikované knihy musíme ještě několik měsíců ponechat mimo fond knihovny, aby byla prověřena účinnost dezinfekce. Předpokládáme, že takto uchované a ošetřené knihy budou pak „přijaty“ čtenáři a běžně využívány.

Starí filosofové mívají na svých podobiznách knihy, atributy své vědy. Mívají je na svých fotografiích i filosofové dnešní. I pro současné filozofické poznání mají knihy a časopisy základní význam. Poškození a ztráty knihovního fondu se proto staly záležitostí

všech pracovníků ústavu a také velké části filozofické obce. Velkou odezvou mělo zatopení knihovny v médiích, ukázalo se, že knihovna byla i mezi širší veřejností velmi známá a dobře hodnocená – o povodňových škodách ve Filozofické a sociologické knihovně vyšly články v Lidových novinách, Právu, Mladé frontě, Literárních novinách, Akademickém bulletinu a jinde.

Okamžitě po prvním zjištění rozsahu katastrofy se ředitel ústavu jménem všech pracovníků obrátil na českou a mezinárodní filozofickou veřejnost a instituce s provoláním a prosbou o solidární pomoc, která měla od počátku značný ohlas. Zároveň se pracoviště organizačně připravilo na celou akci. Spolu s výzvou, která byla s dalšími informačními materiály uveřejněna na webových stránkách ústavu, obracely se i jednotlivé pracovní skupiny a jednotlivci na své zahraniční partnery s informací o situaci a žádostí o pomoc, neboť výzva sama je pouze základem a za jejím úspěchem jsou složitá vyjednávání a osobní angažovanost. Tato iniciativa byla velmi účinná, ukázala se tím i širší mezinárodní spolupráce a kontaktů v oboru.

Již od počátku jsme přistupovali k obnově fondu výběrově a z hlediska jeho zkvalitnění. Součástí tohoto úsilí bylo tedy nejen zjišťování ztrát, ale také vytváření zatím jen „virtuální“ představy o skladbě fondů, tj. počítačových souborů aktuální potřebné literatury (samozřejmě především s vazbou na ztráty z dosavadního fondu). Tento přístup, který se snažíme důsledně uplatňovat, bych pokládal za základní rys rekonstrukce knihovního fondu. Obnověný fond však nebude jen obdobou fondu zničeného, protože i ve filozofii dochází k výraznému posunu tématik přístupů i jazykové orientace. Ve fondu bude nejsilněji zastoupena angličtina – přitom ještě v 90. letech 20. století bylo největší procento zahraniční filozofické literatury v naší knihovně v němčině (22,5 % němčina, 13,5 % angličtina, 7–8 % francouzština, 4 % latina). Souvisí to samozřejmě i s tím, že výzva pracoviště měla největší ohlas v USA a Velké Británii – v USA byla zorganizována nejrozsáhlejší sbírka. Francouzskou literaturu získáváme z akcí organizovaných institutem CEFRES, zde výhradně na základě našich seznamů.

Již dnes lze odhadnout, že cestou zahraničních darů získáme nejméně 15 000 svazků knižní a časopisecké literatury, a to vesměs publikace značné odborné hodnoty (jen z USA předpokládáme dar cca 10 000 svazků).

Sbírka české a slovenské literatury, která je organizována většinou přímo knihovnou, probíhá také s velmi dobrými výsledky. Od desítek dárců a institucí získala knihovna cca 1 500 sv. knižní a časopisecké oborové literatury. Hlavní pomoc však přišla finančními dary. Rád bych zdůraznil osobní finanční

dary pracovníků ústavu a dalších filozofů, významnou finanční pomoc jsme obdrželi od Ministerstva kultury ČR, Husovy nadace, nadace Vize, SKIPu a dalších institucí. Tyto příspěvky ve svém souhrnu představují téměř polovinu našeho dosavadního ročního rozpočtu na nákup literatury.

Celkově je možno předpokládat, že knižní a časopisecké dary napomohou podstatně k obsahové obnově a zkvalitnění fondu, vzhledem k darům můžeme také z procesu sušení případně vyřadit nahrazené tituly. Mnoho titulů (např. ze starší české filozofické literatury) se však již ani touto cestou nepodaří získat. Sušení publikací tedy neztrácí ani při úspěchu sbírek na významu.

Abychom zdůraznili, že si pracovníci ústavu váží všech darovaných knih a časopisů, kromě obvyklého poděkování uvádíme jména dárců v každé publikaci na zvláštním tzv. povodňovém lístku, který je vlepen na přidešší publikace.

Obnova provozu povodně postižených knihoven a obnova fondů sbírkami a sušením jsou většinou řešeny v širším kontextu institucí, knihovníků i uživatelů, zatímco zpracování nově získané literatury a rekonstrukce katalogů se často chápe jako věc knihovníků a ne vždy se doceňuje jejich náročnost, zvláště časová. Roční přírůstek naší knihovny činil přibližně 2 000 knih a byl v Akademii věd jedním z největších. Lze si snadno spočítat, že bez mimořádného posílení této agendy bude hlavním a mnohalejším problémem právě knihovnické zpracování darů při další běžné akvizici.

Také vytvoření aktuální evidence a odpisy literatury budou časově neméně náročné. V naší knihovně tuto činnost spojujeme s automatizací celého fondu, což z ní činí zásadní záležitost.

Živelní pohroma ovlivnila postižená pracoviště i v mnoha dalších významných ohledech. V našem případě se jednalo o rozhodnutí Sociologického ústavu o vytvoření samostatné Knihovny Sociologického ústavu od 1. ledna 2003.

Pro Knihovnu Filozofického a Sociologického ústavu znamenaly povodně v r. 2002 zásadní změnu téměř ve všech směrech, větší než u jiných knihoven, i když některé z nich byly snad i více poškozeny. Drazí zaplacená zkušenost pracoviště ze zvládnutí krize a jejích následků se snad projeví v podstatnějším přihlídnutí k budoucím rizikům a větší snaze o bezpečnost fondů i dalšího knihovního majetku. V každém případě to však již bude práce a praxe „následnických“ knihoven, které se budou zřejmě podstatně lišit od knihovny, kterou uživatelé navštěvovali před srpnem minulého roku.